

Майнові правовідносини батьків і дітей.

1. Правовідносини батьків та дітей з приводу майна.
2. Правовідносини батьків та дітей щодо утримання. Обов'язок батьків утримувати дитину.
3. Стягнення аліментів за минулий час і заборгованості за аліментами.
4. Обов'язок батьків утримувати повнолітніх дочку, сина та його виконання.
5. Припинення обов'язку батьків утримувати дитину.
6. Обов'язок повнолітніх дочки, сина утримувати батьків та його виконання.

1. Правовідносини батьків та дітей з приводу майна.

Окрему групу сімейних правовідносин становлять майнові правовідносини батьків та дітей. У сімейно-правовій літературі вони поділяються на дві групи: 1) **правовідносини з приводу майна** та 2) **правовідносини щодо утримання**. Перш за все необхідно розглянути перший вид правовідносин — ті, що виникають між батьками та дітьми стосовно належного їм майна. Такі правовідносини поділяються на три види залежно від джерела набуття майна. До них, зокрема належать правовідносини щодо майна: а) набутого батьками і призначеного для потреб усієї сім'ї; б) набутого за рахунок спільної праці чи спільних коштів батьків і дітей; в) майна, що набувається самими дітьми на різних правових підставах.

Кожна сім'я має певний обсяг майна, яке призначене для задоволення побутових та інших потреб її членів. Сімейне законодавство послідовно закріплює принцип роздільності майна батьків і дітей. Згідно з ч. 1 ст. 173 СК батьки і діти, зокрема ті, які спільно проживають, можуть бути самостійними власниками майна. Це означає, що незалежно від тривалості спільного проживання та спільного користування роздільним майном, яке належить батькам або дитині, воно зберігає свій первісний правовий режим. СК уводить також презумпцію права власності батьків на спірне майно. Відповідно до ч. 2 ст. 173 СК при вирішенні спору між батьками та малолітніми, неповнолітніми дітьми, які спільно проживають, щодо належності їм майна вважається, що воно є власністю батьків, якщо інше не встановлено судом. Виняток з цього правила стосується речей, які придбані батьками чи одним із них для забезпечення розвитку, навчання і виховання дитини (одяг, інші речі особистого вжитку, іграшки, книги, музичні інструменти, спортивне обладнання тощо). СК прямо закріплює право власності дитини на таке майно (ст. 174).

Батьки при визначенні порядку володіння та користування майном, що належить їм на праві спільної сумісної власності, а також роздільним майном зобов'язані враховувати інтереси своїх дітей. Майно, що забезпечує виховання і розвиток дитини, вони зобов'язані передавати їй у користування (ч. 1 ст. 59, ч. 1 ст. 176 СК). Відповідно до ч. 2 ст. 176 СК права батьків і дітей на користування житлом, що є власністю когось із них, встановлюються законом. При розпорядженні своїм майном дружина, чоловік зобов'язані враховувати інтереси дитини, інших членів сім'ї, які відповідно до закону мають право користуватися ним (ст. 59 СК). Майно, набуте батьками та дітьми за рахунок їхньої спільної праці чи спільних коштів, належить їм на праві спільної сумісної власності (ст. 175 СК).

Батьки вирішують спільно питання про управління майном дитини. Порядок вчинення батьками правочинів щодо майна дитини визначається законодавством (ст. 177 СК). За загальним правилом продукція, плоди і доходи від майна, що належить власникові речі, є його власністю (ст. 189 ЦК). Це правило поширюється на випадки, коли власником речі є особа, яка не досягла повноліття. Саме вона набуває прав щодо плодів та доходів від належного їй майна. Однак управляють таким майном і доходами від нього батьки дитини. Крім того, закон надає батькам право використовувати доходи від майна, що на-

лежить малолітній дитині, на виховання та утримання інших дітей, а також на невідкладні потреби сім'ї. Неповнолітня дитина розпоряджається доходом від свого майна відповідно до цивільного законодавства (ст. 178 СК).

Батьки управляють майном своєї дитини до досягнення нею повноліття та набуття повної цивільної дієздатності (статті 34, 35 ЦК). Після припинення управління батьки зобов'язані повернути дитині майно, яким вони управляли, а також доходи від нього (ч. 8 ст. 177 СК). У випадку неналежного виконання батьками своїх обов'язків щодо управління майном дитини на них може бути покладений обов'язок відшкодувати заподіяну їй матеріальну шкоду та повернути доходи, одержані від управління її майном (ч. 9 ст. 177 СК).

Законом урегульований правовий режим майна, одержаного як аліментні виплати. Аліменти, одержані на дитину, є власністю дитини (ч. 1 ст. 179 СК). Той із батьків або інших законних представників дитини, на ім'я якого виплачуються аліменти, розпоряджається аліментами виключно за цільовим призначенням в інтересах дитини (ч. 2 ст. 179 СК). В СК закріплено право неповнолітньої дитини брати участь у розпорядженні аліментами, які одержані для її утримання. Неповнолітня дитина, тобто особа, яка досягла 14 років, має право на самостійне одержання аліментів і розпорядження ними відповідно до ЦК.

2. Правовідносини батьків та дітей щодо утримання. Обов'язок батьків утримувати дитину

Правовідносини батьків та дітей щодо утримання — це правовідносини, в яких одна сторона зобов'язана надати другій стороні утримання на підставах і в порядку, що встановлені законом, а друга сторона вправі вимагати виконання такого обов'язку. Правовідносини (зобов'язання) батьків та дітей щодо утримання залежно від самої зобов'язаної особи можна поділити на дві основні групи, кожна з яких має свої підгрупи. По-перше, це зобов'язання батьків щодо утримання дитини, до яких входять зобов'язання батьків щодо утримання дитини до досягнення нею повноліття (ст. 180 СК); зобов'язання батьків щодо утримання повнолітніх дочки, сина, які продовжують навчання й у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги (ст. 199 СК); зобов'язання батьків щодо утримання непрацездатних повнолітніх дочки, сина, які потребують матеріальної допомоги (ст. 198 СК); зобов'язання батьків брати участь у додаткових витратах на дитину, що викликані особливими обставинами (ст. 185 СК). По-друге, це зобов'язання повнолітніх дочки, сина щодо утримання непрацездатних батьків, які потребують матеріальної допомоги (ст. 202 СК); зобов'язання повнолітніх дочки, сина брати участь у додаткових витратах на батьків, викликаних тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю (ст. 203 СК).

У зв'язку з особливим станом дитини як особи, що через свій вік потребує певної матеріальної підтримки та захисту, окреме значення мають зобов'язання батьків щодо утримання дитини до досягнення нею повноліття.

Закон передбачає два порядки надання батьками утримання дитині: *добровільний* та *примусовий*. У науковій літературі добровільне виконання батьками обов'язків щодо утримання дитини поділяють на фактичне та договірне. У нормально функціонуючій сім'ї обов'язки з утримання виконуються батьками добровільно. В СК значно розширено засоби забезпечення інтересів дитини і надано можливість батькам самим визначати питання, пов'язані з виконанням ними зобов'язань щодо утримання шляхом укладання різних договорів. У цьому випадку йдеться про договірне утримання дитини. Батьки, зокрема, можуть домовлятися про розмір коштів, що витрачаються на харчування, одяг, навчання, проведення дозвілля й інші побутові потреби дитини. Бажаючи забезпечити добровільне

виконання обов'язків на майбутнє батьки можуть надати своїй домовленості обов'язкового юридичного значення, уклавши про це договір (ч. 2 ст. 93 і ст. 189 СК).

Як вже зазначалося, законодавство передбачає не тільки добровільний, але і примусовий порядок сплати аліментів. Він має місце у разі виникнення спору про надання коштів на утримання дитини. Спир щодо утримання дитини може виникнути як за роздільного, так і за спільного проживання батьків. Це пов'язане з тим, що незважаючи на спільність побуту, між батьками можливі суперечки стосовно обсягу коштів, необхідних для утримання дитини. У такому випадку кожний з подружжя може звернутися до суду з вимогою про стягнення аліментів у примусовому порядку.

Треба зазначити, що правове регулювання відносин щодо утримання зазнало кардинальних змін. На сьогоднішній день аліменти можуть стягуватись в позовному та наказному провадженні.

За рішенням суду кошти на утримання дитини (аліменти) присуджуються у частці від доходу її матері, батька або у твердій грошовій сумі. Право вибору способу стягнення аліментів належить тому з батьків або інших законних представників дитини, разом з яким проживає дитина. Спосіб стягнення аліментів, визначений рішенням суду, змінюється за рішенням суду за позовом одержувача аліментів (ч.3 ст.181 СК).

Відповідно до ст. 183 СК частка заробітку (доходу) матері, батька, яка буде стягуватись як аліменти на дитину, визначається судом. Якщо стягуються аліменти на двох і більше дітей, суд визначає єдину частку від заробітку (доходу) матері, батька на їх утримання, яка буде стягуватись до досягнення найстаршою дитиною повноліття (ч. 2 ст. 183 СК). Якщо після досягнення повноліття найстаршою дитиною ніхто з батьків не звернувся до суду з позовом про визначення розміру аліментів на інших дітей, аліменти стягуються за вирахуванням тієї рівної частки, що припадала на дитину, яка досягла повноліття (ч. 3 ст. 183 СК). Той із батьків або інших законних представників дитини, разом з яким проживає дитина, має право звернутися до суду **із заявою про видачу судового наказу** про стягнення аліментів у розмірі на одну дитину - однієї чверті, на двох дітей - однієї третини, на трьох і більше дітей - половини заробітку (доходу) платника аліментів, але не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку на кожну дитину (ч. 5 ст. 183 СК).

Розмір аліментів має бути необхідним та достатнім для забезпечення гармонійного розвитку дитини. Відповідно до ст. 182 СК при визначенні розміру аліментів суд враховує: а) стан здоров'я та матеріальне становище дитини; б) стан здоров'я та матеріальне становище платника аліментів; в) наявність у платника аліментів інших дітей, непрацездатних чоловіка, дружини, батьків, дочки, сина; г) наявність на праві власності, володіння та/або користування у платника аліментів майна та майнових прав, у тому числі рухомого та нерухомого майна, грошових коштів, виключних прав на результати інтелектуальної діяльності, корпоративних прав; ґ) доведені стягувачем аліментів витрати платника аліментів, у тому числі на придбання нерухомого або рухомого майна, сума яких перевищує десятикратний розмір прожиткового мінімуму для працездатної особи, якщо платником аліментів не доведено джерело походження коштів; д) інші обставини, що мають істотне значення.

Нова редакція ст.182 СК встановлює **мінімальний гарантований та мінімальний рекомендований** розміри аліментів на одну дитину. Так, в абз.2 ч.2 ст.182 СК закріплений **безумовний** обов'язок платника аліментів сплачувати їх в розмірі, не меншому, ніж 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Абз.3 ч.2 ст.182 СК встановлює **мінімальний рекомендований** розмір аліментів на одну дитину становить розмір прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку і може бути присуджений судом **за умови** достатності заробітку (доходу) платника аліментів (абз.3 ч.2 ст.182 СК) .

Згідно із ст.7 ЗУ “Про Державний бюджет України на 2020 рік” з 1 січня 2020 року для дітей віком до 6 років прожитковий мінімум становить 1779 гривень, а для дітей віком

від 6 до 18 років - 2218 гривень. Таким чином, з **1 січня мінімальний гарантований розмір аліментів становить**: для дітей віком до 6 років - 889,5 грн.; для дітей віком від 6 до 18 років - 1109 грн.

Максимальний розмір аліментів встановлений для стягнення **в наказному провадженні** та становить **10 прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку** (ч. 5 ст. 183 СК) Відповідно, з 1 січня 2020 року максимальний розмір аліментів у такому випадку становить: для дітей віком до 6 років - 17 790 грн., для дітей віком від 6 до 18 років - 22 180 грн.

За заявою одержувача суд визначає розмір аліментів у твердій грошовій сумі (ч.1 ст. 184 СК).

Аліменти можуть стягуватися в примусовому порядку з обох батьків, зокрема при позбавленні їх батьківських прав, оскільки останнє не звільняє від обов'язку по утриманню дитини (ч. 2 ст. 166 СК). При задоволенні позову щодо позбавлення батьківських прав суд одночасно приймає рішення про стягнення аліментів на дитину. У разі якщо мати, батько або інші законні представники дитини відмовляються отримувати аліменти від особи, позбавленої батьківських прав, суд приймає рішення про перерахування аліментів на особистий рахунок дитини у відділенні Державного ощадного банку України та зобов'язує матір, батька або інших законних представників дитини відкрити зазначений особистий рахунок у місячний строк з дня набрання законної сили рішенням суду (ч. 3 ст. 166 СК).

За загальним правилом, аліменти на дитину присуджуються за рішенням суду від дня пред'явлення позову, а в разі подання заяви про видачу судового наказу - із дня подання такої заяви на майбутній час (ч. 1 ст. 191 СК).

Аліменти за минулий час можуть бути присуджені лише за певних умов, що встановлюються СК. Відповідно до ч. 2 ст. 191 СК це можливо у випадках, якщо позивач подасть суду докази того, що він вживав заходів для одержання аліментів з відповідача, але не міг їх одержати у зв'язку з ухиленням останнього від їх сплати. У цьому разі суд може присудити аліменти за минулий час, але не більш як за десять років.

СК передбачає можливість зменшення та збільшення розміру аліментів. Так, відповідно до ч. 1 ст. 192 СК розмір аліментів, визначений за рішенням суду або за домовленістю між батьками, може бути згодом зменшено або збільшено за рішенням суду за позовом платника або одержувача аліментів. Перелік обставин, які можуть слугувати підставами для зменшення або збільшення розміру аліментів, не є вичерпним — це зміна матеріального чи сімейного стану платника або одержувача аліментів, погіршення або поліпшення здоров'я когось із них та інші випадки, передбачені СК України. Так, розмір аліментів може бути зменшений судом у випадку народження в платника аліментів дитини, оскільки при стягненні аліментів у встановленому раніше розмірі, ця дитина виявилася б менш забезпеченою, ніж діти, що одержують аліменти. Іншою підставою зменшення розміру аліментів може стати непрацездатність платника.

Як уже зазначалося, при визначенні розміру аліментів суд враховує стан здоров'я дитини, а також її матеріальне становище (ч. 1 ст. 182 СК), відповідно зміна зазначених обставин є підставою для зміни розміру аліментів і теж повинна братися судом до уваги. Так, якщо дитина, що досягла відповідного віку, працює і має достатній заробіток, а матеріальне становище платника аліментів навпаки — погіршилося, дані обставини можуть слугувати підставою для зменшення розміру аліментів.

Крім примусового виконання обов'язків щодо утримання в судовому порядку, СК містить і інші способи захисту порушених прав у випадку невиконання таких обов'язків. Зокрема передбачена можливість звернення платника аліментів до суду за захистом своїх прав у випадку, якщо одержувач аліментів витрачає їх не за цільовим призначенням (ст. 186 СК).

Іноді життєві обставини складаються таким чином, що виникає необхідність робити заздалегідь не передбачувані витрати. Це може бути пов'язано з різними причинами як

позитивного, так і негативного характеру, наприклад, потребою придбання для дитини комп'ютера, музичного інструмента, спортивного спорядження або забезпечення дитині стороннього догляду та посиленого харчування у зв'язку з хворобою. СК передбачає обов'язок батьків брати участь у додаткових витратах на дітей, які викликані особливими обставинами (розвитком здібностей дитини, її хворобою, каліцтвом тощо) — (ст. 185 СК).

Додаткові витрати на дитину можуть бути викликані тривалими або тимчасовими за своєю природою обставинами і відповідно мати разовий чи регулярний характер. Тому закон передбачає їх разове, періодичне чи постійне покриття. Крім того, один з батьків залежно від ситуації, що виникла, може за своїм вибором вимагати відшкодування вже понесених ним додаткових витрат на дитину чи вимагати фінансування іншим із батьків таких витрат наперед (ч. 2 ст. 185 СК). Розмір додаткових витрат визначається судом у твердій грошовій сумі. Сторона, що звертається з вимогою про відшкодування вже зроблених додаткових витрат або з вимогою про їх попереднє фінансування, повинна надати суду докази фактично понесених або майбутніх витрат, їх розрахунки та обґрунтування.

Батьки можуть передбачити порядок несення додаткових витрат у своєму договорі щодо сплати аліментів на дитину (ст. 189 СК). Таке вирішення питання може мати місце, наприклад, у разі постійної потреби дитини в додаткових коштах у зв'язку з тривалою хворобою. Укладення між батьками договору про припинення права на аліменти на дитину у зв'язку з набуттям права власності на нерухоме майно не звільняє того з батьків, хто проживає окремо, від обов'язку брати участь у додаткових витратах на дитину (ч. 3 ст. 190 СК).

3. Стягнення аліментів за минулий час і заборгованості за аліментами

Особа може звернутися до суду з вимогою про стягнення аліментів протягом усього строку існування права на аліменти, незалежно від того, скільки часу минуло з моменту його виникнення. Згідно з ч. 1 ст. 191 СК аліменти на дитину присуджуються за рішенням суду від дня пред'явлення позову, а в разі подання заяви про видачу судового наказу - із дня подання такої заяви. За минулий час аліменти можуть бути присуджені тільки за певних умов, а саме — якщо позивач надасть суду докази того, що він вживав заходів щодо одержання аліментів з відповідача, але не міг їх одержати у зв'язку з ухиленням останнього від їх сплати (ч. 2 ст. 191 СК). Таким чином, позивач має довести, що мали місце: а) дії відповідача щодо ухилення від надання утримання дитині чи непрацездатній особі; б) свої власні дії, спрямовані на одержання аліментів. Аліменти за минулий час можуть бути присуджені судом не більше ніж за десять років.

Під ухиленням від сплати аліментів у юридичній науці розуміють як пряму відмову від надання утримання, так і різні дії (бездіяльність) зобов'язаної особи, спрямовані на повне чи часткове ухилення від сплати аліментів: приховання особою дійсного розміру свого заробітку (доходу), майна; зміну роботи чи місця проживання з метою запобігання сплаті аліментів; приховання свого місцеперебування; інші дії, що свідчать про намір особи ухилитися від виконання обов'язків щодо утримання. Ухилення від сплати аліментів завжди припускає винні навмисні дії (бездіяльність). Тому позивач має надати суду докази того, що відповідач свідомо прагнув у той чи інший спосіб ухилитися від виконання обов'язків щодо утримання.

Заходи позивача щодо одержання аліментів можуть полягати у спробах установити місцеперебування, місце роботи зобов'язаної особи, укласти договір про сплату аліментів тощо. Причини, за яких позивач раніше не звертався за примусовим стягненням аліментів, не мають значення і не з'ясовуються. Разом з тим можливість стягнення аліментів за минулий час обмежується десятима роками. При визначенні розміру аліментів за минулий час застосовуються загальні правила, які закріплено в статтях 182, 184 СК.

Стягнення аліментів за минулий час необхідно відрізнити від сплати заборгованості за аліментами. Особливості визначення і стягнення заборгованості залежать від причин її виникнення, порядку сплати аліментів (добровільний чи за рішенням суду), а також способу визначення судом розміру аліментів (у частці від доходу або у твердій грошовій сумі). Аліменти можуть бути стягнені за виконавчим листом за минулий час, але не більш як за десять років, що передували пред'явленню виконавчого листа до виконання (ч. 1 ст. 194 СК). Разом із тим закон допускає можливість стягнення заборгованості за весь минулий час без будь-яких обмежень. Це можливо, якщо за виконавчим листом, пред'явленим до виконання, аліменти не стягувалися у зв'язку з: а) розшуком платника чи б) його перебуванням за кордоном (ч. 2 ст. 194 СК). Відповідно до ч. 4 ст. 194 СК заборгованість за аліментами стягується незалежно від досягнення дитиною повноліття, а у випадку, передбаченому статтею 199 СК, — до досягнення нею двадцяти трьох років.

СК досить детально регулює порядок визначення заборгованості за аліментами, присудженими у частці від заробітку (доходу) (ст. 195 СК). Кодексом передбачено також особливості стягнення заборгованості за аліментами, що підлягають сплаті відповідно до ст. 187 СК у добровільному порядку. Заборгованість погашається за заявою платника шляхом відрахувань з його заробітної платні, пенсії, стипендії за місцем їх одержання або стягується за рішенням суду (ч. 3 ст. 194 СК).

Умови і порядок стягнення заборгованості за аліментами відмінні від стягнення аліментів за минулий час за такими основними моментами.

По-перше, при стягненні аліментів за минулий час одержувач вимагає сплатити аліменти за період, що передує пред'явленню позову. Тобто позов про стягнення аліментів на утримання дитини пред'являється вперше і уповноважена особа раніше не зверталася до суду з відповідною вимогою. При цьому утворення заборгованості в принципі ще не є можливим, оскільки розмір аліментів, що підлягають сплаті, судом визначений не був. У свою чергу утворення заборгованості за аліментами відбувається у випадку, коли особа вже звернулася до суду, суд ухвалив рішення щодо стягнення аліментів на дитину, але за певних обставин це рішення не виконувалося. Тому вимога особи про сплату заборгованості є похідною від обсягу первісної вимоги, за якою вже прийняте рішення суду. Виняток становить випадок утворення заборгованості за аліментами, що підлягають відрахуванню відповідно до ст. 187 СК.

По-друге, аліменти за минулий час можуть бути стягнені лише за умови винної поведінки відповідача, що полягала в ухиленні від їхньої сплати. Стягнення заборгованості відбувається в усіх випадках, а не тільки за умови її утворення в результаті винного поведіння платника аліментів. Виникнення заборгованості за аліментами може бути пов'язане не тільки з недобросовісною поведінкою платника, а й з певними об'єктивними обставинами, наприклад, призупиненням виконавчого провадження тощо.

І, по-третє, аліменти за минулий час можуть бути присуджені строго в межах десятирічного строку. В свою чергу заборгованість стягується за весь минулий час, якщо аліменти не сплачувались у зв'язку з розшуком платника або його перебуванням за кордоном. Якщо виконавчий лист не пред'являвся до виконання, стягнення аліментів за минулий період провадиться в межах десятирічного строку, що передував пред'явленню виконавчого листа до виконання.

Як правило, стягнення заборгованості за аліментами ставить платника в досить скрутне положення. Тому в законі передбачається можливість установлення строку сплати заборгованості (відстрочка або розстрочка сплати), а також повне або часткове звільнення від її сплати. Ці питання вирішуються судом за позовом особи, зобов'язаної сплачувати аліменти. Суд може відстрочити сплату заборгованості за аліментами, враховуючи матеріальний та сімейний стан платника аліментів. Якщо той з батьків, який зобов'язаний сплатити заборгованість доведе, що зможе це зробити через певний час (наприклад, отримає певні кошти внаслідок продажу свого майна), суд може врахувати

цю обставину і відстрочити сплату заборгованості на певний час. Платник аліментів може просити суд надати йому можливість сплатити заборгованість певними частками, а не повністю, тобто розстрочити платежі (ч. 1 ст. 197 СК).

Повне чи часткове звільнення від сплати заборгованості можливе, якщо вона виникла у зв'язку з: а) тяжкою хворобою платника аліментів; б) іншою обставиною, що має істотне значення (ч. 2 ст. 197 СК). Заборгованість може утворитися внаслідок призупинення виконавчого провадження через перебування боржника на лікуванні в стаціонарній лікувальній установі. До інших обставин, що мають істотне значення, можна віднести перебування в місцях позбавлення волі та пов'язані з цим труднощі з влаштуванням на роботу, призупинення виконавчого провадження у випадку визнання одержувача недієздатним або проходження строкової військової служби в Збройних Силах України тощо.

Норми про стягнення аліментів за минулий час і заборгованості за аліментами застосовуються до відносин щодо утримання між батьками і повнолітніми дітьми (ч. 5 ст. 194, ст. 201 СК).

У СК вперше встановлена відповідальність за прострочення сплати аліментів, оплати додаткових витрат на дитину. Вона спрямована на певну компенсацію одержувачу аліментів його витрат і має необхідний стимулюючий, превентивний вплив на особу, що порушила свої аліментні обов'язки. При виникненні заборгованості з вини особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду або за домовленістю між батьками, до неї застосовується спеціальна форма відповідальності — стягнення неустойки (пені). Згідно з ч. 1 ст. 196 СК одержувач аліментів має право на стягнення неустойки (пені) у розмірі одного відсотка від суми несплачених аліментів за кожен день прострочення від дня прострочення сплати аліментів до дня їх повного погашення або до дня ухвалення судом рішення про стягнення пені, але не більше 100 відсотків заборгованості. У разі застосування до особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду, заходів, передбачених частиною чотирнадцятою статті 71 Закону України "Про виконавче провадження", максимальний розмір пені повинен дорівнювати різниці між сумою заборгованості та розміром застосованих заходів примусового виконання, передбачених частиною чотирнадцятою статті 71 Закону України "Про виконавче провадження".

Згідно з ч. 4 ст. 196 СК у разі прострочення оплати додаткових витрат на дитину з вини платника такий платник зобов'язаний на вимогу одержувача додаткових витрат сплатити суму заборгованості за додатковими витратами з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних із простроченої суми.

Платник додаткових витрат вважається таким, що прострочив оплату, якщо він не виконав свій обов'язок щодо оплати додаткових витрат у строк, встановлений рішенням суду або за домовленістю між батьками, а в разі їх відсутності або у разі невстановлення такого строку - після спливу семи днів після пред'явлення відповідної вимоги одержувачем додаткових витрат, який фактично їх оплатив.

Зазначена норма міститься в главі 15 СК, яка регулює відносини щодо утримання дитини, але застосовується і до відносин щодо утримання батьками своїх повнолітніх дочки, сина (ст. 201 СК). Стягнення неустойки можливе лише у випадку виникнення заборгованості з вини особи, зобов'язаної сплачувати аліменти, наприклад, якщо особа ухилялася від сплати аліментів, змінювала з цією метою місце свого проживання, перебувала у розшуку тощо. Розмір неустойки може бути зменшений судом з урахуванням матеріального та сімейного стану платника аліментів (ч. 2 ст. 196 СК). Неустойка не сплачується, якщо платник аліментів неповнолітній (ч. 3 ст. 196 СК).

4. Обов'язок батьків утримувати повнолітніх дочку, сина та його виконання

За загальним правилом батьки зобов'язані утримувати своїх дітей до досягнення ними повноліття, тобто вісімнадцяти років. Разом із тим існують випадки, коли право на

утримання мають також повнолітні діти. Відповідно до СК обов'язок батьків щодо утримання виникає стосовно: 1) повнолітніх непрацездатних дочки, сина (ст. 198 СК); 2) повнолітніх дочки, сина, які продовжують навчання (ст. 199 СК). Як справедливо зазначається в літературі, обов'язок батьків щодо утримання повнолітніх дітей не є продовженням аліментного обов'язку, який батьки несли до досягнення дітьми 18 років. Ці правовідносини мають власні підстави виникнення, строки існування, припинення, а також зміст, права та обов'язки їх учасників.

Батьки зобов'язані утримувати своїх повнолітніх непрацездатних дочку, сина (ст. 198 СК). Цей обов'язок виникає на підставі складу юридичних фактів, до якого належать: а) походження повнолітньої дитини (кровний зв'язок матері, батька і дитини; усиновлення); б) непрацездатність повнолітньої дитини; в) потреба повнолітньої дитини у матеріальній допомозі; г) можливість матері, батька надавати таку допомогу. Сімейне законодавство визначає поняття непрацездатності та нужденності стосовно регулювання відносин подружжя щодо взаємного утримання (частини 3, 4 ст. 75 СК). Непрацездатними визнаються особи, які досягли загального пенсійного віку, встановленого законом, а також інваліди I, II і III груп. Непрацездатність приводить до обмеження життєдіяльності людини і необхідності її соціального захисту. При встановленні судом факту потреби повнолітніх дочки, сина в утриманні суд враховує всі джерела, що утворюють їхній дохід. Відповідно до правового висновку, викладеного в Постанові ВС від 12.09.2019 по справі № 459/1381/18, отримання повнолітнім непрацездатним дочкою/сином доходів, які є більшими за прожитковий мінімум, автоматично не свідчить, що вони не потребують матеріальної допомоги.

Обов'язок батьків утримувати повнолітню непрацездатну дитину виникає тільки за умови можливості надання батьками такої допомоги. СК не встановлює критеріїв, якими варто керуватися суду, визначаючи, чи здатні батьки надавати матеріальну допомогу своїм повнолітнім дітям. За основу знов-таки може бути взятий прожитковий мінімум, установлений на відповідний період часу. Очевидно, батьки, забезпечені вище прожиткового мінімуму, можуть визнаватися такими, котрі спроможні надавати своїм повнолітнім дітям матеріальну допомогу. Однак при цьому суд має враховувати додаткові витрати, які батьки змушені робити, наприклад, у зв'язку з власною хворобою, необхідністю відпочинку, лікування тощо.

Другий випадок, коли батьки зобов'язані утримувати своїх повнолітніх дітей передбачено ст. 199 СК. Відповідно до цієї норми, якщо повнолітні дочка, син продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги, батьки зобов'язані утримувати їх до досягнення двадцяти трьох років за умови, що вони можуть надавати матеріальну допомогу. Підставою виникнення обов'язку батьків щодо утримання повнолітніх дочки, сина в цьому разі є такий склад юридичних фактів: а) походження повнолітньої дитини (кровний зв'язок матері, батька і дитини; усиновлення); б) продовження повнолітньою дитиною навчання; в) потреба повнолітньої дитини у зв'язку з продовженням навчання в матеріальній допомозі; г) можливість матері, батька надавати таку допомогу (ч. 1 ст. 199 СК).

Батьки зобов'язані утримувати дитину, яка навчається до досягнення нею 23 років. Їхній обов'язок може припинитися і раніше, якщо в повнолітнього відпала потреба в матеріальній допомозі. Після 23 років право вимагати утримання від батьків у зв'язку з продовженням навчання не виникає. Відповідно до ч. 2 ст. 199 СК право дітей на утримання припиняється у разі припинення навчання. Якщо навчання було припинене і знову відновлене, повнолітній може знову зажадати від батьків надання йому утримання протягом продовження навчання. Тобто обов'язок батьків за наявності інших необхідних підстав виникне знову, але триватиме лише до досягнення повнолітнім 23 років, навіть якщо навчання до цього часу і не буде закінчено. Право на звернення до суду з позовом про стягнення аліментів має сам повнолітній, що продовжує навчання, а також той з батьків, з ким він проживає (ч. 3 ст. 199 СК).

Окремі положення, що регулюють відносини щодо утримання батьками своїх неповнолітніх дітей, поширюються також на відносини щодо утримання повнолітніх дочки, сина. Відповідно до ст. 200 СК суд визначає розмір аліментів на повнолітніх дочку, сина у твердій грошовій сумі і (або) у частці від заробітку (доходу) платника аліментів з урахуванням обставин, зазначених у статті 182 СК. Тобто беруться до уваги стан здоров'я, матеріальний і сімейний стан платника й одержувача аліментів, інші обставини, що мають істотне значення. Суд має прагнути до того, щоб в результаті стягнення аліментів одержувач був забезпеченим у розмірі не нижче прожиткового мінімуму, якщо доходи платника дозволяють це зробити. Згідно зі ст. 201 СК до відносин між батьками та повнолітніми дочкою, сином щодо надання їм утримання застосовуються норми статей 187, 189-192 і 194-197 СК.

5. Припинення обов'язку батьків утримувати дитину

Зобов'язання батьків щодо утримання дітей припиняються на підставах, передбачених законом. Перелік таких підстав залежить від умов, з якими закон пов'язує виникнення таких зобов'язань. Обов'язок батьків щодо утримання дітей (ст. 180 СК) припиняється з досягненням дітьми повноліття. Набуття дитиною повної дієздатності до досягнення повноліття в результаті народження у неї дитини, реєстрації шлюбу, укладення трудового договору або реєстрації особи як підприємця (ч. 2 ст. 34, ст. 35 ЦК) не є підставою для припинення обов'язку батьків щодо її утримання. СК виходить із недоцільності звільнення батьків від обов'язку утримувати дитину у зв'язку з фактом набуття нею повної цивільної дієздатності.

В законодавстві також передбачено випадки припинення обов'язків батьків щодо утримання до досягнення дітьми повноліття. Це можливо у разі звільнення батьків від обов'язків щодо утримання у судовому порядку на підставах, передбачених законом. Згідно зі ст. 188 СК батьки можуть бути звільнені від обов'язку утримувати дитину, якщо дохід дитини набагато перевищує дохід кожного з них і забезпечує повністю її потреби. При цьому вік дитини не має значення. Батьки можуть бути звільнені від обов'язку щодо утримання малолітньої дитини. Головне, щоб, по-перше, особистий дохід дитини набагато перевищував дохід кожного з батьків і, по-друге, повністю забезпечував потреби дитини. Наявність або відсутність зазначених обставин оцінюється судом.

Обов'язок батьків щодо утримання дитини припиняється у разі її усиновлення (удочеріння). Усиновлення надає усиновлювачу права і накладає на нього обов'язки щодо дитини, яку він усиновив, у такому ж обсязі, який мають батьки щодо дитини (ч. 4 ст. 232 СК).

Позбавлення батьківських прав не є підставою для припинення зобов'язання щодо утримання між батьками та їх дітьми. Відповідно до ч. 2 ст. 166 СК особа, позбавлена батьківських прав не звільняється від обов'язку щодо утримання дитини. При задоволенні позову щодо позбавлення батьківських прав суд одночасно приймає рішення про стягнення аліментів на дитину. У разі якщо мати, батько або інші законні представники дитини відмовляються отримувати аліменти від особи, позбавленої батьківських прав, суд приймає рішення про перерахування аліментів на особистий рахунок дитини у відділенні Державного ощадного банку України та зобов'язує матір, батька або інших законних представників дитини відкрити зазначений особистий рахунок у місячний строк з дня набрання законної сили рішенням суду (ч. 3 ст. 166 СК)

Влаштування дитини до закладу охорони здоров'я, навчального або іншого закладу також не припиняє обов'язку батьків щодо її утримання (ч. 1 ст. 193 СК).

Обов'язок батьків утримувати своїх повнолітніх дітей припиняється якщо: працездатність дочки, сина відновлено; потреба дочки, сина в матеріальній допомозі відпала; батьки позбавлені можливості надавати матеріальну допомогу. Якщо батьки утримують повнолітню дитину у зв'язку з продовженням нею навчання (ст. 199 СК), їхній обов'язок припиняється після досягненні дитиною 23 років. До досягнення дитиною 23

років цей обов'язок припиняється, якщо: дочкою, сином припинено навчання; потреба дочки, сина в матеріальній допомозі відпала; батьки позбавлені можливості надавати матеріальну допомогу. Обов'язок батьків утримувати дитину припиняється у випадку смерті платника аліментів або дитини. Це пояснюється тим, що зобов'язання щодо утримання мають особистий характер і не передбачають правонаступництва.

Окремого розгляду вимагає питання про припинення дії договору про сплату аліментів на дитину. Сторони в договорі на свій розсуд визначають строк його дії, а також інші підстави припинення договору, за умови, що це не порушує права дитини. Наприклад, сторони можуть обумовити припинення договору терміном взяття дитиною шлюбу, закінченням нею навчання у навчальному закладі, одужанням дитини тощо. Припинення договору в результаті спливу строку його дії або за іншими передбаченими у договорі підставами не спричинює припинення обов'язку батьків щодо утримання, який встановлений законом. Такий обов'язок виникає не з договору, а із закону і припиняється у разі настання обставин, установлених законом. Після припинення строку дії договору батьки більше не повинні сплачувати аліменти відповідно до умов договору, тобто у формі, розмірі й у строки, визначені в ньому. Разом із тим обов'язок, який встановлено законом, не припиняється. Тобто, якщо продовжують мати місце передбачені в законі обставини (наприклад, дитина не досягла повноліття; непрацездатні дочка, син, як і раніше, потребують матеріальної допомоги), особа може звернутися до суду за примусовим стягненням аліментів. Припинення договору позбавляє можливості стягувати аліменти на підставі виконавчого напису нотаріуса, бо це передбачено лише для випадків договірної сплати аліментів (ст. 189 СК). Таким чином, за загальним правилом зобов'язання батьків щодо утримання дітей не можуть припинятися за домовленістю сторін. Припинення договору означає не припинення самого зобов'язання, а тільки те, що воно не може бути виконане примусово на умовах, передбачених договором. У випадку виникнення спору про сплату аліментів їхній розмір, строки сплати та інші умови буде визначати суд на підставі закону.

Відповідно до ст. 190 СК батьки можуть укласти договір про припинення права на аліменти на дитину у зв'язку з набуттям права власності на нерухоме майно. За таким договором той з батьків, хто проживає окремо від дитини, передає право власності на нерухоме майно дитині або їй та другому з батьків, який з нею проживає. У свою чергу, цей з батьків зобов'язується утримувати дитину самостійно (ч. 2 ст. 190 СК). Для укладення такого договору необхідно одержати дозвіл органу опіки та піклування. Такий договір нотаріально посвідчується. Право власності на нерухоме майно за таким договором виникає з моменту державної реєстрації цього права відповідно до закону. Предметом договору може бути тільки нерухоме майно (житловий будинок, квартира, земельна ділянка тощо). В статті не встановлено його вичерпного переліку, тому за договором може передаватися будь-яке нерухоме майно. Саме нерухоме майно визначено як предмет договору про припинення права на утримання не випадково. За рахунок такого майна інтереси дитини, що потребує утримання, можуть бути забезпечені найбільш оптимальним чином. Нерухоме майно є неспоживним і відрізняється високою вартістю. Управління ним не вимагає спеціальних знань. Воно здатне задовольняти найбільш значущу потребу особи — потребу у житлі, а за відсутності такої приносити регулярний прибуток за рахунок здавання його в найм. Забезпечення дитини житлом завжди пов'язане з чималими витратами. У випадку набуття права власності, наприклад, на квартиру, той з батьків, з яким проживає дитина, уникає необхідності витрачати значну частину бюджету на задоволення житлових потреб. Відповідно вивільнюються певні кошти, які можна спрямувати на утримання дитини. Здавання нерухомого майна в оренду надасть додаткові кошти для забезпечення інших потреб дитини.

Якщо при укладенні договору про припинення права на аліменти на дитину у зв'язку з набуттям права власності на нерухоме майно не отримано дозвіл органу опіки та піклування або не дотримано вимог закону щодо нотаріального посвідчення правочину,

такий договір є нікчемним (статті 220, 224 ЦК). За позовом відчужувача нерухомого майна у разі виключення його імені як батька з актового запису про народження дитини договір визнається судом недійсним. Право власності на нерухоме майно у відчужувача відновлюється. Відчужувач нерухомого майна також може вимагати розірвання договору у випадку невиконання другим із батьків обов'язку утримувати дитину.

6. Обов'язок повнолітніх дочки, сина утримувати батьків та його виконання

Стаття 51 Конституції України закріплює обов'язок повнолітніх дочки, сина піклуватися про своїх непрацездатних батьків. Турбота може знаходити свій вияв в особистому догляді, наданні матеріальної допомоги, представництві, захисті прав та інтересів батьків у різних установах тощо. Згідно з СК повнолітні дочка, син зобов'язані утримувати батьків, які є непрацездатними і потребують матеріальної допомоги (ч. 1 ст. 202 СК). Підставою виникнення обов'язку повнолітніх дітей утримувати батьків є склад юридичних фактів: а) походження дітей (кровний зв'язок батьків і дітей; усиновлення); б) непрацездатність батьків; в) потреба батьків у матеріальній допомозі.

Закон передбачає примусовий порядок стягнення аліментів на батьків з їхніх повнолітніх дочки, сина у випадку, якщо останні не надають матеріальної допомоги добровільно. Згідно зі ст. 205 СК розмір аліментів на батьків визначається судом у кожному конкретному випадку з урахуванням всіх обставин справи. До уваги береться матеріальний та сімейний стан сторін, можливість одержання батьками утримання від інших осіб: дітей, дружини, чоловіка, а також своїх батьків.

Не виключена ситуація, коли батьки за особистими мотивами подають позов про стягнення аліментів тільки до одного з дітей. Закон не зобов'язує батьків висувати свою вимогу до всіх дітей. Тому вони вправі звертатися з позовом до когось із них. Однак, оскільки обов'язок щодо утримання батьків покладається на всіх дітей рівною мірою, наявність інших повнолітніх дітей буде враховуватися судом при визначенні розміру аліментів, що підлягають стягненню з відповідача. Для визначення розміру аліментів на батьків має значення також наявність в одержувача й інших осіб, які можуть надавати йому утримання, — його батьків або другого з подружжя. На рішення впливає також наявність у дитини, яка має сплачувати аліменти, інших осіб, яких вона зобов'язана утримувати — непрацездатного чоловіка (дружини), дітей або непрацездатних дочки, сина. Зазначені обставини характеризують сімейний стан платника й одержувача аліментів, і, як правило, впливають на їхнє майнове становище.

СК покладає на повнолітніх дітей обов'язок щодо утримання батьків незалежно від того, чи можуть вони надавати матеріальну допомогу, а також їхньої працездатності та дієздатності. Разом із тим рівень матеріального забезпечення особи перебуває в прямому зв'язку з її працездатністю, тому факт непрацездатності дочки, сина також береться судом до уваги при визначенні розміру аліментів на батьків.

Відповідно до ч. 1 ст. 205 СК суд визначає розмір аліментів на батьків у твердій грошовій сумі і (або) у частці від заробітку (доходу) повнолітньої дитини. Вирішення цього питання залежить від конкретних обставин: способу отримання дочкою, сином доходу (постійний або мінливий); роду їх роботи тощо.

Обов'язок дітей утримувати своїх непрацездатних батьків не є безумовним. У ст. 204 СК передбачено підстави звільнення дітей від цього обов'язку. Так, якщо судом буде встановлено, що мати, батько, які заявляють вимоги про надання їм утримання, ухилялися від виконання батьківських обов'язків, діти можуть бути звільнені від обов'язку надавати їм утримання. Дочка, син звільняються судом від обов'язку утримувати матір, батька та обов'язку брати участь у додаткових витратах, якщо буде встановлено, що мати, батько не сплачували аліменти на утримання дитини, що призвело до виникнення заборгованості, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за три роки, і така заборгованість є непогашеною на момент прийняття судом рішення про визначення розміру аліментів на батьків. Відповідно до ч. 2 ст. 205 СК

несплата аліментів на утримання дитини, що призвела до виникнення заборгованості, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за три роки, підтверджується довідкою, виданою органом державної виконавчої служби, приватним виконавцем у порядку, встановленому законом.

За таких обставин суд може у виняткових випадках присудити аліменти на користь батьків, але на строк не більше ніж три роки. До виняткових випадків можна віднести абсолютну відсутність у батьків будь-яких коштів до існування, тяжку хворобу тощо. Обов'язок утримувати матір, батька у дочки, сина, щодо яких вони були позбавлені батьківських прав, не виникає, якщо ці права не були відновлені (ч. 2 ст. 202 СК).

Вважається, що повнолітні діти виконують свої обов'язки щодо утримання непрацездатних батьків добровільно. У більшості випадків це відповідає реальному стану речей. У цьому зв'язку виникає питання про договірне регулювання відносин батьків і дітей щодо утримання. В СК прямо не передбачено можливості укладення договорів повнолітніми дітьми між собою з приводу надання утримання батькам, а також договорів між повнолітніми дітьми та батьками про надання утримання останнім. Разом з тим ч. 1 ст. 9 СК містить положення, відповідно до якого батьки і діти можуть врегулювати свої відносини за домовленістю (договором), якщо це не суперечить вимогам законодавства і моральним засадам суспільства. Таким чином, СК допускає можливість укладення між батьками та їх повнолітніми дітьми договорів про сплату аліментів.

Повнолітні діти крім сплати аліментів зобов'язані брати участь у додаткових витратах на батьків. Закон поширює це правило тільки на випадки, якщо такі витрати викликані тяжкою хворобою батьків, інвалідністю чи немічністю (ст. 203 СК). Інших підстав закон не називає. При визначенні розміру стягнення суд ураховує наявність інших повнолітніх дітей, незалежно від того, до всіх чи до когось із дітей пред'явлено вимогу про стягнення додаткових витрат.

За загальним правилом обов'язок щодо утримання непрацездатних батьків виникає тільки у дітей, які досягли повноліття. Діти (ст. 6 СК) не зобов'язані надавати батькам утримання, навіть, якщо вони набули повної цивільної дієздатності (ч. 2 ст. 34, ст. 35 ЦК). І хоча неповнолітня дитина, яка працює за трудовим договором або здійснює підприємницьку діяльність, має певний дохід, СК загалом виходить із недоцільності покладання на дитину тягаря щодо утримання непрацездатних батьків. Разом із тим це правило має один виняток. Згідно зі ст. 206 СК суд може ухвалити рішення про стягнення коштів на покриття витрат, пов'язаних з лікуванням і доглядом за батьками, з дитини, тобто особи, яка не досягла вісімнадцяти років. Підставами для стягнення слугуватимуть сукупність таких обставин: а) тяжка хвороба або інвалідність батьків; б) наявність достатнього доходу (заробітку) дитини. Однак норма застосовується не у всіх випадках, а лише якщо мати, батько є тяжко хворими або інвалідами, а дитина має достатній дохід. Суд може ухвалити рішення щодо стягнення коштів з дитини на покриття витрат, пов'язаних з лікуванням і доглядом за батьками, тільки у виняткових випадках. У законі не зазначено, які випадки є винятковими. Втім, можна припустити, що кошти з дитини можуть бути стягнені тільки у тому разі, якщо батьки у зв'язку з тяжкою хворобою або інвалідністю перебувають у стані крайньої нужденності, абсолютної відсутності коштів до існування, за відсутності інших осіб, зобов'язаних надавати їм утримання, чи неможливості стягнення з цих осіб коштів. Питання про те, чи є конкретні життєві обставини винятковими, вирішується судом при розгляді справи. Стягнення коштів на покриття витрат, пов'язаних із лікуванням та доглядом за батьками, може бути одноразовим або здійснюватися протягом певного строку.